

DISKURSDA NİTQ SİTUASIYALARI

*Xuduyeva Günay Rüstəm qızı**Bakı Dövlət Universiteti*

Xülasə: *Məqalədə müxtəlif diskurslarda nitq situasiyası məsələsi tədqiq olunur. Diskurs tiplərinin müxtəlifliyi kommunikasiya prosesində nitq situasiyasının fərqli mənzərəsini əmələ gətirir. Bədii diskurs həcminə görə geniş olduğuna və öz tərkibində müəyyən sayda diskursları birləşdirdiyinə görə, onda nitq situasiyaları, onların dəyişmələri çox müşahidə olunur. Tədqiqat göstərir ki, dialoji və poliloji diskurslarda nitq situasiyalarının dəyişməsi daha geniş yayılmış hadisədir.*

Açar sözlər: diskurs, nitq situasiyası, replika, stimül, reaksiya.

Ключевые слова: дискурс, речевая ситуация, реплика, стимул, реакция.

Keywords: discourse, speech situation, cue, stimulus, reaction.

Müasir dilçilikdə haqqında çox yazılan, daim elmi mübahisələrin mərkəzi mövzularından olan «diskurs» linqvistik anlayış kimi hələ də öz dəqiq tərifini tapmamışdır. «Diskurs anlayışı həm ümumi, həm də fəlsəfi tətbiqində çox sayda mənalara özündə birləşdirir və onlar bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən, hətta bir-birini qarşılıqlı istisna edən mənalara təsiri də yaradır» [1, c. 45]. Diskurs nitq, danışmaq, müzakirə, hökm və ya sözlər, hökmlər zənciri, danışmaq dili, fəaliyyətdə olan dil, fikirlər ardıcılığı, mətn adlandırılmışdır. Belə izahların əksəriyyətinin əsasında yazılı və ya şifahi dil materialı durur. Diskursun mövcudluğu şərtlərindən biri nitq və ya dil materialının müəyyən yolla qeydə alınmasıdır. Lakin qeydəalma prosesinin özü diskurs üçün səciyyəvi olan bəzi xüsusiyyətlərin itməsi ilə nəticələnir. Məsələn, əgər diskursa mətn kimi baxırıqsa, bu zaman onun yaranma şəraiti, konteksti qeyri-müəyyən olur. Bu amilləri tədqiqatçı yalnız mətnin daxilindəki informasiyalarda axtarmaq məcburiyyətində qalır. Diskurs fəaliyyətdə olan dil hadisəsidir. Sosial təcrübə olaraq diskurs çoxsaylı əlaqələr zəncirinə malikdir. Burada müəyyən diskursiv hadisələr arasında inkişaf edən qarşılıqlı əlaqələr vardır və belə hadisələr, həmçinin diskursiv hadisələr diskursun strukturunu təşkil edir. Diskursun strukturu ilə mətnin strukturu eyni deyildir. Diskurs strukturu çox geniş və mürəkkəb əhatə dairəsinə malikdir. Mətn də, diskurs da kommunikasiya prosesindən yaranır. Mətn belə kommunikasiyanın tamamlanması nəticəsində formalaşırsa, diskurs bu prosesin özünü əhatə edir, o tamamlanmır, onun tərkibində kommunikasiya formaları dəyişir, bir-birini əvəz edir. Doğrudur, bu cəhətlər tam mətnə ifadəsini, izlərini qoruyub saxlayır. Mətnin yaradılması zamanı da kommunikasiya proseslərinin maksimum əhatə olunmasına cəhd göstərilir. Lakin maksimal təsvir, yaxud maksimal verballaşma mümkün deyildir. Danışanın makrointensiyası onun nitq fəaliyyətinin tipini təyin etmək üçün meyar rolunu oynaya bilər. Makrointensiya danışanın nitq aktının məqsədini aydınlaşdırır. Danışmaqda əsas məqsəd həmişə informasiya ötürməkdir. Birinci nitq tipi də informasiya verməkdir. Bu informasiya öyrətmə və evristik kommunikasiyanı yerinə yetirir. İkinci tip adresata təsir göstərməklə onun nitq və ya başqa fəaliyyətə sövq etdirməkdir. Bu tip reqlativ, tənzimləyici kommunikasiya adlandırılır. Üçüncü ekspressiv kommunikasiyanı təyin edir. Danışan nitq aktında halı və emosional vəziyyəti ifadə edir. Dördüncü tip əlaqə yaratmaq, ünsiyyəti davam etdirmək və ya bitirmək məqsədilə istifadə olunur. Bu, fatik kommunikasiya tipidir. Təbii ki, ünsiyyət zamanı başqa kommunikasiyalar qeyd olunmuş dörd tipə proyeksiyalanır. Hər bir kommunikasiyanın növü və onu təqdim edən diskurs mövcuddur. Məsələyə bu istiqamətdən yanaşdıqda diskursların müxtəlif növləri aşkara çıxır. Diskursa mövzu mövqeyindən yanaşdıqda isə başqa təsnifat alınır. Siyasi

DOI:10.30546/gdu.2023.251-256

məsələlərə həsr olunmuş diskurs siyasi, din mövzusunda olan dini, hərbi məsələlərdən bəhs edənlər hərbi və sairə diskurslar adlandırılır. Epistolyar, bədii, publisistik diskurslar bölgünün üslub səviyyəsinə qaldırıldığını təsdiq edir. Salamlaşma, üzrxahlıq, minnətdarlıq, təhrik, münaqişə tipləri ünsiyyətin müəyyən formalarını və hissələrini əhatə edən diskurs növləri kimi istifadə olunur. Geniş əhatəli diskursu hissələrə parçaladıqda onun tərkibində kommunikativ aktların müxtəlif növlərinin mövcudluğunu asanlıqla müşahidə edirik. Məsələn, siyasi diskursda siyasi xadim irəli sürdüyü fikir və müddəanı əsaslandırdıqda nitq fəaliyyəti arqumentləşdirmə səciyyəsi alırsa, arqumentləşdirmə zamanı müəyyən məlum faktların, hadisələrin, onların başvermə tarixlərinin, məqsədlərinin yada salınması, xatırlanması, sadalanması informativ kommunikasiyanı gerçəkləşdirir. Bu halda diskurs informativ olur, diskursiv prosesdə informasiya mübadiləsi həyata keçirilir. Aydın olur ki, diskurs geniş həcmli olduqda, onun tərkibində müxtəlif növ başqa diskurslar yer ala bilər. Dini diskursda din və dövlət məsələsinin müzakirəsi siyasi diskursa keçidi əmələ gətirir. Mövzu nitq situasiyasının vacib komponentlərindən biridir və o, yəni mövzu dəyişdikdə nitq situasiyası da dəyişir. Çünki bu halda ünsiyyətdə iştirak edənlərin yeni mövzuya münasibəti fərqlənir. Kommunikasiya baxımından mövzunun dəyişməsi əhəmiyyətli amildir. Əgər iki kommunikantdan biri verilmiş kommunikasiya mövzusunda danışmaq, fikir mübadiləsi aparmaq istəmirsə, ünsiyyət kəsilə bilər və ya həmin kommunikantın mövzunu dəyişmək cəhdi baş verə bilər. Qeyd edilənlər diskursun müəyyən kommunikativ mənzərəyə malik olduğunu və diskurs davam etdikcə bu mənzərənin yeni tərəflərinin, eləcə də formalarının meydana çıxması baş verir, diskursun kommunikativ mənzərəsi mürəkkəbləşir.

Nitq situasiyasının diskursiv təhlili bir diskurs çərçivəsində nitq situasiyalarını aydınlaşdırmağı tələb edir. Bu halda diskursun kommunikativ mənzərəsi də ardıcıl şəkildə açılır. Kommunikativ mənzərə nitq situasiyalarının dəyişmə nöqtələrini və onların ətraflarını müəyyənləşdirib aşkara çıxarmağı tələb edir. Kommunikasiya, ünsiyyət bütün hallarda informasiyanın adresata ötürülməsi və adresatın cavab reaksiyaları ardıcılığıdır. Bu ardıcılığın elementləri sonsuz deyil, məhduddur. Əgər ünsiyyəti stimül və reaksiya şəklində təsvir etsək, stimulu S, reaksiyanı R ilə işarələsək $S \rightarrow R \rightarrow S \rightarrow R \rightarrow S \dots$ ardıcılığını almış oluruq. Lakin ünsiyyət prosesinin təhlili göstərir ki, ünsiyyət belə dəqiq ardıcılıqla getmir, stimül və reaksiya nitq aktları da bir kommunikantdan digərinə keçə bilər. Eyni zamanda ünsiyyət iştirakçılarının sayının dəyişməsi, bir iştirakçının başqası ilə əvəz olunması halları da mövcuddur. Deməli, diskursda kommunikativ mənzərənin əsas mənbələrində fərqli strukturlar müşahidə edilir və edilməlidir. Əks təqdirdə, mənzərədən bəhs etmək olmaz. Eyni, yekcins təsvir mənzərə əmələ gətirmir.

İnsanlar arasındakı münasibət tarixən formalaşmış və ardıcıl inkişaf keçirən prosesdir. Ona görə də, insanlar arasındakı ünsiyyətdə də tarixi və mədəni əsaslar, bazislər mövcuddur. Ünsiyyət mürəkkəb hadisədir. Buna baxmayaraq, onun təşkilədiciləri müəyyən bir çoxluq əmələ gətirir. Ünsiyyətin əsas vasitəsi dildir və bu dil yeganə bir dil deyildir. Azərbaycan dilinin daşıyıcıları Azərbaycan, ingilis dilinin daşıyıcıları ingilis dilində ünsiyyətdə, kommunikasiyada olurlar. Təbii ki, bu eyni zamanda müxtəlif dillərin ünsiyyətdə istifadə olunmasının mümkünlüyü üzərindən xətt çəkmir. Dil kommunikasiyanı gerçəkləşdirən vasitədir. Hər bir kommunikasiyanın isə öz məqsədi və onda iştirak edənlərdən asılı olaraq məqsədləri vardır. Kommunikasiyanın tarixi və mədəni təşkilədiciləri ayrı-ayrı dillərin daşıyıcıları üçün fərqli ola bilər. Ancaq bu fərqlər də bir-birindən kəskin uzaqlaşmanı ortaya atmır. Kommunikasiya proseslərinin tarixiliyi məsələyə fərqli münasibətləri formalaşdırmışdır. Salamlaşmaq, hal-əhval tutmaq, minnətdarlıq etmək, söhbətləşmək, müəyyən mövzuda danışmaq bütün dillərin daşıyıcılarına xasdır. Deməli, kommunikasiya özü bu və ya digər dərəcədə ümumi formaya, yaxud formalara malikdir. Dil bu formanın

DOI:10.30546/gdu.2023.251-256

reallaşmasında iştirak edir. Hansı dildə verilir-verilsin salam eyni məzmun və mahiyyətə xidmət edir. Tarixi-mədəni təcrübə salamlaşmanın müəyyən komponentlərini dəqiqləşdirməkdə öz rolunu oynayır. Tarixi-mədəni təcrübə salamlama üçün müəyyən zaman intervalı yaradır. İki şəxs görüşlərinin və ya ünsiyyətlərinin lap əvvəlində salamlaşır. Ünsiyyət prosesində təkrar salamlama baş verə bilər və bu, yalnız yeni şəxsin gəlişi ilə o şəxsin özü ilə mümkündür. Belə qayda tarixi-mədəni inkişafda normalaşmışdır. Diskurs sosial mühitin formalaşmasında iştirak edən sosial davranış formasıdır [2, s. 267]. Kommunikasiya bütün şərtləri, şəraitləri və istifadə olunmuş nitq aktları ilə bir tam kimi sosial davranış formasıdır. Buradan belə nəticə çıxır ki, diskurs özü də bir kommunikasiya prosesidir. Kommunikasiya kvantlanandır, yəni hissələrə bölünəndir. Kvantlama bir hissəni, digərindən ayırmağı və belə ayırmağa imkan verən əsası, meyarı, kriteriyanı tələb edir. Diskurs öz tərkibində müxtəlif diskursları birləşdirə bilər. Yəni bir diskursun daxilində fərqli diskurslar yer alır. Televiziya bir siyasi hadisədən bəhs edən jurnalist siyasi icmalçı və siyasi ekspertlərlə əlaqə yaradır, hadisə haqqında onların fikirlərini öyrənir. Nəticədə ümumi diskursda eyni hadisə haqqında jurnalistin, siyasi icmalçının və siyasi ekspertin fikirləri ifadəsini tapır. Qeyd edilən üç şəxsdən ekspertin fikirləri həqiqət, digər iki şəxsin münasibəti isə rəy kimi qəbul edilir. Deməli, haqqında bəhs olunan məsələ barədə bilik səviyyəsi diskursu kvantlara ayırmaq imkanı verir. Burada eyni sahəyə aid diskursun konkret meyara (biliyə) görə üç diskursa bölünməsi reallaşır.

N.Ferklo və R.Vodak müasir diskurs təhlilində işlədilən diskursla bağlı təsnif zamanı bir sıra qarşılaşdırmalardan istifadə etmişlər. Bu qarşılaşdırma cütləri arasında nitq dialoqları – yazılı mətn, danışiq dili – yazılı dil, müəllif-oxucu, müəllif – mətn, oxucu – mətn, janr – konkret janr və sairə. Belə təsnifdə şifahi diskurs, yazılı diskurs, dialoji diskurs, danışiq dili diskursu, müəllif diskursu və sairə növlər aşkara çıxır [1, c. 47]. Təklif olunan təsnifdən irəli gələn diskurs tiplərindən bəhs edən tədqiqat işləri kifayət qədər çoxdur [4; 5]. Təbii ki, diskurs və diskurs təhlilində diskursların təsnifinə olan münasibətdə də mübahisəli məqamların az olmadığı aşkara çıxır. Qeyri-müəyyənlik diskursun kommunikativ mənzərəsinin aydınlaşdırılmasına da öz təsirini göstərir. Elmi mənbələrdə kommunikativ diskurs, kommunikativ diskursların növləri anlayışlarından istifadə olunur [6, s. 63].

Kommunikasiyasız diskurs formalaşmır. Yəni kommunikasiya diskursun zəruri şərtidir. Buradan da belə nəticə çıxır ki, diskursla yanaşı, kommunikasiyanın özünün təyin edilməsi və şərhə layımdır. Təbii ki, bu halda verballaşan və ya verballaşdırılmış kommunikasiya diqqət mərkəzinə çəkilməlidir. Diskursla mətnin eyniləşdirilməsinin əsas səbəbi hər iki obyektin öyrənilməsi, tədqiqi prosesində bir materiala – mətnə istinad olunmasından irəli gəlir. Diskursun fəaliyyətdə olan dil kimi qəbul edilməsi nitq materialının ortaya atılmasına və nəticədə dialoqa və danışiq dilinə istiqamətlənmə meydana çıxır. Şifahi nitqin və yazılı nitqin tədqiqi lazım gəlir. Belə tədqiqatlarda ortaya çıxan, qarışıqlıq yaradan əsas cəhət hər iki halda mətnin təhlilə cəlb olunmasından irəli gəlir. Şifahi nitq mətn formasına salındıqda o, yazılı nitqə çevrilir. Bədii əsərlərdən seçilən dialoqları şifahi nitq və yaxud danışiq dili materialı kimi tədqiq etmək diskursdan mətnə keçid yaradır. Yəni araşdırmanın obyektini diskurs deyil, mətn olur. Şifahi nitqin mətnə çevrilməsi prosesində kommunikasiya iştirakçıların nitq aktları intonasiya, emosionallıq nəzərə alınmazsa öz struktur-qrammatik, leksik xüsusiyyətlərin saxlayır. Bədii mətnə dialoq replikaları nitq qüsurlarından, dialekt elementlərindən, tələffüz çatışmazlıqlarından təmizlənir. Bu cəhətlər diskursiv təhlildə az relevantdir. Dialoq mətnlərini diskursa yaxınlaşdıran dialoqun, ünsiyyətin baş verməsi və davam etməsini təsvir edən, verballaşdıran əsas vasitə müəllif şərtləri, yaxud müəllif nitqidir. Real gerçəklikdə ünsiyyət prosesində tərəflərin replikalarının bir-birinə təsiri bu ünsiyyətdə iştirak edənlərə məlum olur. Daha dəqiq desək, ünsiyyət iştirakçıları onlara ünvanlanmış

DOI:10.30546/gdu.2023.251-256

replikaya necə münasibət bəsləyirsə, bu barədə fikir irəli sürümlər. Nitq təsirləri çox zaman qısamüddətli səciyyə daşıyır. Onlara reaksiya da sürətli olur. Bir çox nitq təsirlərinə ünsiyyət iştirakçıları dərhal reaksiya verə bilmirlər. Nitq təsiri göstərmək məqsədilə işlədilən ifadə və sözlərlərin seçilməsində də müəyyən qanunauyğunluq tapmaq çətindir. Bu baxımdan diskursun, şübhəsiz ki, tədqiq olunmasında çətinliklərin aradan qaldırılması imkansız görünür. Ünsiyyətdə nitq təsirinin necə dərk olunması, qavranması həmin təsirə cavab verənin reaksiyasında müəyyən səviyyədə aşkara çıxır. Ümumiyyətlə, müsahibin replikalarının qavranması da vaxt tələb edir. Bəzən adresat nitq təsirinə bir neçə nitq aktından sonra cavab verir, bəzən deyiləni anlamamaq, onun hansı mənada deyilməsi sual reaksiyası, təkrar soruşmaq vəziyyəti doğurur. « - Dayan. Fikirləş bir az ... Vaxtıdır. Mən öz dövrərimi sürmüşəm... Tutma məni...Gücüm yoxdur, tab gətirmirəm...Yaman qaranlıqdır... Nə fərqi var...» [7, s. 199-200].

Ç.Aytmatovun «Dəniz kənarı ilə qaçan Alabaş» povestinin iki qəhrəmanı arasında gedən bu dialoqda danışanlardan biri Əmrayın, digəri isə Orqandır. Dənizdə səmti itirmiş qayıqda, içməli suları tükənməkdə olan bu iki şəxsdən biri – Orqan gecə özünü suya atmaq və bununla da qayıqda qalanların vəziyyətini bir qədər yüngülləşdirmək istəyir. Əmrayın bu hadisənin qarşısını almaq istəyir, lakin onun nitq təsirinə cavab reaksiyalarından heç birində fikrindən dönməsi mənası çıxmır. Əslində Əmrayının nitq təsiri də məntiqi cəhətdən yaxşı əsaslanmayıb (Yaman qaranlıqdır...). Qaranlıq olması və ya zil-qaranlıq olması heç nəyi dəyişmir. Ona görə də, Orqan ona «nə fərqi var» – cavabını verir. Əmrayın bundan sonra daha əsaslı nitq təsiri göstərməyə çalışır:

«Sənə deyiləsi sözüm hələ qurtarmayıb...Söz qurtarmır. Bizdən sonra da qurtarmayacaq. Yaman qaranlıqdır... » [7, s. 200].

Əmrayının son əsaslı nitq təsiri də Orqanı fikrindən daşıdırmır. Dialoji nitqdə Orqanın nitq təsirlərindən sonra nə düşünməsi barədə nə müəllif nitqi, nə də Orqanın daxili nitqi ilə heç bir məlumat verilmir. Orqan öz hərəkəti ilə bağlı hər şeyi düşünüb qərar qəbul etmişdir. « - Sahib, kişi kimi de, mənim xətrimi çox istəyirsən? Sahib təəccübləndi. Axundun qəribə sualı onu çaşdırdığından gözlərini döydü. Necə bəyəm? » [7, s. 38-39]. Dialoqda suala cavabda təkrar sual istifadə olunmuşdur. Adresat ona ünvanlanmış sualın hansı məqsədlə verilməsini başa düşmür, çaşır və sualla replikanı anlamaq üçün əlavə informasiya almaq istəyir. Bu məqamda ünsiyyət prosesində nitq situasiyasının dəyişməsi mümkündür. Əgər tam dialoqu bir diskurs kimi qəbul etsək, qeyd olunmuş məqamda diskursun daxilində mövzusunə görə fərqlənən yeni diskurs formalaşır. Nümunənin götürüldüyü dialoqun davamında bu, təsdiqini tapır. Danışın dilinin, eləcə də dialoji nitqin tədqiqi mətn təhlilinə oxşar şəkildə gedir. Şifahi və yazılı diskursların tədqiqində də belə paralellik mövcuddur. Yazılı nitqin tərkibindən dialoq və poliloqlar çıxarıldıqda monoloji yazılı nitq alınır. Monoloji nitqdə kommunikativ mənzərə tamamilə fərqlidir. Burada kommunikasiya birtərəflidir. Müəllif və ya nəqlədən müəyyən hadisələrdən bəhs açır, gördüklərindən danışır, nəyisə təsvir edir, hansısa məsələlərə münasibət bildirir. Mətn diskursun bir növü olduğu kimi, monoloji diskurs da başqa bir növdür. Monoloji nitqdə ümumi nitq situasiyası dəyişmir. Diskursun monoloji hissəsində də kommunikativ mənzərə yekcinsdir. Bədii əsərlərin yalnız monoloji nitqdən ibarət olması təsadüfi hallarda müşahidə olunur. Hekayə, povest və romanlarda başqa personajlar da iştirak edir. Nəqlətmə prosesində bu personajlar əsərə daxil edilir, onların arasındakı ünsiyyət oxuculara təqdim olunur. Bədii diskursun belə yerlərində kommunikasiya mənzərəsinin yenilənməsi aşkara çıxır. Bədii əsərdəki monoloji nitq müəllifin və ya personajın dilindən səslənməsindən asılı olmayaraq həmişə oxucuya ünvanlanır. Monoloqun onu söyləyənin özünə ünvanlanması halında da oxucu adresat kimi çıxış edir. Lakin oxucu müəlliflə dialoqa girmədiyinə görə, nitqin monoloji xarakteri dəyişmir. Nitq situasiyasının

DOI:10.30546/gdu.2023.251-256

dəyişməsi dialoji və poliloji nitq üçün daha səciyyəvidir. Belə ünsiyyətdə həm stimula, həm də cavab reaksiyaları olur.

Diskursun kommunikativ mənzərəsindən bəhs edərkən, bədii diskursda monoloji nitqdən dialoji nitqə keçid yerlərini ilk növbədə ayırmaq olur. Nitq situasiyasında dəyişmə ilə səciyyələn digər kommunikativ hissələr dialoqun nitq aktları səviyyəsində təhlili əsasında müəyyən edilir. Bu zaman müəllif nitqində nitq situasiyasının verballaşması halları da nəzərə alınır. Dialoji nitqdə adresant və adresatın yerdəyişməsi baş verir. Danışan kommunikativ təşəbbüsü ələ alır və stimula replika ilə çıxış edir. Stimula adresata reaksiya replikasını səsləndirməklə adresat roluna keçmək imkanı verir. Dialoji nitqin zəruri şərti rolun dəyişməsidir.

Kommunikasiya prosesində növbələşmə konkret linqvistik qanunauyğunluğa malik deyildir. Bu amil ünsiyyət prosesində həllini tapır. Adətən, sakit, qarşılıqlı anlaşma şəklində gedən ünsiyyət də kommunikantlar arasında növbələşmə sakit tərzdə baş verir. Adresant nitq aktını bitirdikdən sonra pauza verir. Həmin pauza adresatın adresant funksiyasına keçməsi üçün signal rolunu oynayır. Bəzən belə pauzadan sonra adresat danışmırsa, yaxud danışmağa başlamırsa, onda adresant lazım bildikdə əvvəlki nitq aktını ya davam etdirir, ya da adresatı cavab reaksiyasına sövq etdirən yeni replikadan istifadə edir.

« - Al, Kirisk, iç, - dedi. – Heç nə fikirləşmə. Kirisk susurdu. - İç, - dedi Mılgun. - İç, - dedi Əmrayın. - İç, - dedi qoca Orqan. Kirisk tərəddüd edirdi» [7, s. 187]. Poliloqda dörd şəxs iştirak edir. Onlardan biri – Kirisk stimula nitq aktı ilə cavab verir. Digər üç iştirakçının hamısının nitqi bu şəxsə ünvanlanmışdır və replikalar təhrik nitq aktlarıdır. Təhrikə verbal reaksiya mümkün olduğu kimi, qeyri-verbal reaksiya da vermək olar. Kirisk digər iştirakçıların onu təhrik etdikləri hərəkəti, fəaliyyəti yerinə yetirmir, parçayı alıb suyu içmir. Müəllif nitqində onun bu hərəkətinin imtina deyil, tərəddüd olduğu göstərilmişdir (Kirisk tərəddüd edirdi).

İcməli suyun tükənməsi mövzusunda diskurs əsərdə 30 səhifə həcmindədir. Və bu həcmdə mətn yalnız dialoqlardan ibarət deyil, təkcə su mövzusunun əhatə etmir. Su ilə bağlılıq, 30 səhifədə gah aşkar, gah da implisit şəkildə iştirak edir. Təbii ki, diskursun bu 30 səhifəsində aralıq mikrotemalar və həmin temalarda dialoqlar da işlənmişdir. Orqanın özünü qayıqdan atması ilə bağlı mikrodiskurs suyun tükənməsinin nəticəsidir. Lakin mövzu fərqli, iştirakçıların sayı fərqlidir. Qeyd olunmuş 30 səhifəni (səhifə 193-223) şərti olaraq su diskursu adlandırsaq, onun tərkibində kiçik həcmli müxtəlif diskursların olduğunu aşkar görmək olur. Nitq situasiyasının dialoqlarda dəyişməsi müxtəlif səbəblərdən irəli gəlir. Hər bir dəyişmə məqamı ümumi diskursun kommunikativ mənzərəsində öz yerini tutur.

Elə nitq situasiyaları vardır ki, kommunikantların hər biri mövzunu qabaqcadan bilir, ona hazırlaşır, ünsiyyət prosesində kommunikativ məqsəd və niyyətlərini həyata keçirməyə çalışırlar. Bu cür nitq situasiyalarında ünsiyyətin zamanı, məkanı, iştirakçıları və mövzunu qabaqcadan bəlli olur. Qeyd edilən halların hər biri fərqli diskurs formalarıdır. Belə formalar başqa, daha irihəcmli diskursun təşkilində və ya daxilində kommunikativ mənzərənin hissələri kimi çıxış edirlər. Çox iştirakçısı (iki və daha artıq) olan kommunikativ diskursların nitq situasiyası mövqeyindən tədqiqində ən vacib məsələ situasiyanın dəyişmə məqamlarında ünsiyyətdə baş verən linqvistik dəyişmələrin aşkara çıxarılmasıdır. Bu məsələ nitq situasiyanın müxtəlif komponentləri üzrə həm ayrılıqda, həm də belə elementlərin əhəmiyyətli kombinator birləşmələri üzrə diskurs materialı əsasında diskursiv təhlilə cəlb edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Тичер, С., Мейер, М., Водак, Р., Беттер, Е. Методы анализа текста и дискурса/ С.Тичер, М.Мейер, Р.Водак, Е.Беттер. – Харьков, 2017. -356 с.

DOI:10.30546/gdu.2023.251-256

2. Gergen, K. J. Realities and relationships: soundings in social construction/ K.J.Gergen. -Cambridge (MA): Harvard University Press, 1994.
3. Сковородина, С.В. Прагматика реактивных речевых актов в немецком диалогическом дискурсе: Дисс. ... канд. филол. наук. – Спб., 2004. — 219 с.
4. Колесникова, Н.Л. Вопросительное предложение как средство выражения оценочной семантики: Дисс. ... канд. филол. наук / Москва, 2005. -174 с.
5. Красных, В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология/ М.,2002. 284 с.
6. Aytmatov, Ç. Ağ gəmi/Ç.Aytmatov. – Bakı: Yazıcı, 1980. – 228 s.
7. Fəhmi, İ. Akvarium/İ.Fəhmi. – Bakı: Xan, 2017. – 198 s.

РЕЧЕВЫЕ СИТУАЦИИ В ДИСКУРСЕ

Худуева Гунай Рустамовна

Резюме

В статье исследуется вопрос речевой ситуации в различных дискурсах. Многообразие типов дискурса формирует различную картину речевой ситуации в процессе коммуникации. Поскольку художественный дискурс обширен по объему и объединяет в своем составе определенное количество дискурсов, то в нем очень часто наблюдаются речевые ситуации, их вариации. Исследование показывает, что изменение речевых ситуаций в диалогических и полилогических дискурсах является более распространенным явлением.

SPEECH SITUATIONS IN DISCOURSE

Xuduyeva Gunay Rustam

Summary

The article examines the issue of speech situation in various discourses. The variety of types of discourse forms a different picture of the speech situation in the communication process. Due to the fact that artistic discourse is wide in volume and combines a certain number of discourses in its composition, speech situations, their variations are very often observed in it. The study shows that a change in speech situations in dialogical and polylogical discourses is a more common phenomenon.

Rəyçi: prof. Ə.Ə.Rəcəbli

Daxil olma tarixi 27 iyul 2023-cü il